

«ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ», АБО КОЛЕКТИВНА БІОГРАФІЯ ГРЕКІВ-ХІОСЦІВ

[Рецензія на видання: Томазов В. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. — 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. — Київ, 2020. — 354 с.].

«PROSOPOGRAPHIC PORTRAIT», OR COLLECTIVE BIOGRAPHY OF CHIOS GREEKS

[Review of the publication: Tomazov V. Chios Greeks in the South of Ukraine (the end of XVIII century — 1917): between the traditions of national self-preservation and the practices of socio-cultural adaptation. — Kyiv, 2020. — 354 p.].

Науковий простір біографічних досліджень в Україні, який останнім часом активно розширюється та модернізується, поповнився ще одним фундаментальним дослідженням — «Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. — 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації». Її автором є знаний історик В. В. Томазов.

Праця стала важливим кроком на шляху модернізації вітчизняних біографічних студій. Це яскрава реконструкція колективної біографії, або, як формулює автор, «просопографічного портрета», греків-хіосців, що й досі є рідкісною практикою в українському науковому біографічному дискурсі. Водночас монографія є вдалим міждисциплінарним дослідженням, здійсненим на перетині біографіки, генеалогії, антропології, соціальної історії, культурології, етнопсихології, демографії тощо.

У центрі уваги вченого — греки-хіосці, що оселилися на Півдні України наприкінці XVIII ст. та відіграли визначну роль в історії регіону. Представники цієї унікальної етносоціальної спільноти спромоглися створити могутні торгово-фінансові імперії, відділення яких розташовувалися в про-

відних економічних центрах світу. Оселившись у південних портових містах України, греки-хіосці тримали в своїх руках майже всю тогочасну міжнародну морську торгівлю збіжжям. Їм також належали потужні банки, пароплавства, страхові товариства, промислові підприємства, великі земельні ресурси та міська нерухомість. До того ж греки-хіосці традиційно були благодійниками та меценатами. Тому уявити економічний та соціокультурний розвиток Південної України без їхньої різноманітної діяльності неможливо.

Діяльність греків-хіосців, як і феномен їхньої максимальної соціальної адаптації на чужих територіях за умови збереження національної самоідентичності, становить великий науковий інтерес. Монографічне дослідження В. В. Томазова є яскравим тому підтвердженням.

Читачеві пропонується ознайомитися з окремими непересічними особами із середовища греків-хіосців і надається можливість скласти уявлення про просопографічний (колективний) портрет етносоціальної спільноти. Основу становить розгалужена інформація, що розкриває їхню фінансово-економічну та благодійницьку діяльність, внесок у культурний розвиток регіону, особистісні уподобання, побут, повсякдення, оточення — родинне, дружнє, ділове.

Водночас просопографічний портрет греків-хіосців, що є не менш важливим, репрезентовано як значущий елемент у контексті реконструкції загальної картини соціально-економічного та культурного життя Південної України від кінця XVIII ст. до початку руйнування Російської імперії. Окрім домінантного в монографії просопографічного портрета греків-хіосців, це дослідження демонструє новий погляд на розвиток міст Південної України, акцентує увагу на внеску етнічних спільнот у різні сфери міського життя цього регіону, дає змогу простежити механізми адаптації та збереження національної самоідентифікації етнічних меншин, з'ясувати місце торгових домів, заснованих греками-хіосцями, у міжнародній морській торгівлі.

Досліджуючи генеалогію та реконструюючи біографії численних представників цієї етносоціальної спільноти, аналізуючи діяльність їхніх окремих родин у сфері соціального та культурного розвитку південноукраїнських міст, В. В. Томазов продемонстрував багатий науковий арсенал своїх можливостей джерелознавця, історіографа, фахівця в галузі біографіки, спеціальних історичних дисциплін та етнічної історії.

Здійснюючи дослідження в межах просопографії, якій приділено особливу увагу, автор порушив важливі теоретико-методологічні проблеми цієї історичної дисципліни, що останнім часом привертає увагу науковців та набирає обертів у своєму розвитку в світовій та

вітчизняній історіографії. У монографії запропоновано авторське розуміння просопографії як спеціальної історичної дисципліни, обґрунтовано її завдання та цілі, показано унікальні можливості для створення колективних портретів різних спільнот (с. 15–16).

Однією з найсуттєвіших рис монографії є успішне подолання розриву між теоретичним та емпіричним знанням. Високопрофесійне володіння методологією просопографії дало змогу автору вдало імплементувати її теорію в практичну площину, демонструючи синергію теорії і практики як домінанту наукового дослідження.

Просопографія, як переконливо обґрунтовує В. В. Томазов, відкриває широкі перспективи для реконструкції портретів соціальних спільнот, об'єднаних за певними спільними критеріями (споріднення, професія, соціальне чи етнічне походження, конфесійна приналежність тощо) з метою реконструкції минулого, насамперед, як історії людей. Акцентуючи увагу передусім на індивідуальних рисах та якостях греків-хіосців, їхньому соціальному та етнічному походженні, родинних зв'язках, кар'єрі, зовнішності, різноманітних життєвих обставинах, монографія демонструє всі переваги такого підходу, майстерно втіленого автором.

Багатогранні, максимально вичерпні портрети своїх героїв В. В. Томазов репрезентує, засвідчуючи широку обізнаність з історіографією проблеми. Скрупульозно проаналізована біографічна інформація в численних виданнях, віднайдені найдрібніші деталі та подробиці в описах життя греків-хіосців. Потужна історіографія монографічного дослідження представлена вітчизняними та іноземними виданнями. Серед них — праці, присвячені безпосередньо життю та діяльності греків-хіосців на українських теренах, а також дослідження з економічної історії Півдня України, зокрема міжнародної торгівлі, банківської справи, етнічної та соціальної структури населення цього регіону, його культурного розвитку та суспільного життя впродовж тривалого історичного періоду.

Значною перевагою монографії є глибока обізнаність її автора з іноземною літературою — англійською, грецькою, французькою. Зокрема, В. В. Томазов апелює до двотомного лондонського видання відомого грецького історика, фольклориста, етнографа, колекціонера та мецената Ф. Аргенті (с. 19), використовує фундаментальні франкомовні праці М.-Д. Стурдзи, Е. Різо-Рангабе (с. 21–22). Не залишилися поза його увагою книги ще одного грецького історика К. Авгітідіса (с. 23–24) та праця української архівістки та історикині Л. Білоусової, видана грецькою мовою в 2007 р. (с. 24). Не можна не погодитися з грецьким істориком М. Варласом, який, високо оцінюючи попередню працю В. В. Томазова з генеалогії грецьких родів,

видану так само грецькою і присвячену роду Маврогордато, називає її справжнім «викликом мікроісторії», яка «пов'язує мале з великим та індивідуальне із загальним» (с. 26).

Читачі нової книги В. В. Томазова не зможуть не звернути увагу на потужний масив джерел, що становить її основу. Праця спирається переважно на архівні документи, більшість із яких автор запроваджує до наукового обігу вперше. Перед читацькою аудиторією постає широкий спектр рідкісних документів, які репрезентують різноаспектну інформацію та вдало відтворюють полісегментний просопографічний портрет. Варто зазначити, що отримані з архівних документів відомості верифікуються, порівнюються, зіставляються та критично осмислюються, що забезпечує високу ступінь достовірності викладених фактів.

Спираючись на численні архівні джерела, науковець простежив глибинні процеси, що відбувалися в спільноті греків-хіосців, та дійшов висновку, що загальна економічна ситуація в світі та в Російській імперії була безпосереднім чинником, що впливав на рід їхньої діяльності — морську міжнародну торгівлю, переважно збіжжям, та опосередковано на зміну соціального статусу. Це спричинилося до вироблення ними щоразу нових стратегій виживання, таких як переорієнтування на банківські операції, підприємництво, державну службу тощо.

У монографії відтворена доля кількох родин князів Маврокордато, які через певні обставини, насамперед політичні катаклізми, опинилися в межах Російської імперії. Бездоганне володіння генеалогічним інструментарієм дало змогу науковцю на документальній основі детально реконструювати біографії князів Маврокордато, їхні зв'язки з представниками інших грецьких родів, що поповнили російську імперську аристократію. Просопографічний портрет роду Маврокордато в авторській репрезентації та інтерпретації постає яскравим калейдоскопом біографій, насичених безліччю карколомних різноманітних сюжетів, які унаочнюють епізоди сповненого викликами і небезпекою життя представників цього роду, яке часом мало вигляд балансування на межі зі смертю.

На думку В. В. Томазова, маючи максимальну природну здатність до соціальної адаптації, представники цього роду активно використали сприятливі умови, що склалися на новій батьківщині (еллінофільські тенденції російської влади та імператорського двору) на власну користь. Але найвищою цінністю роду Маврокордато, як і інших хіоських родів, на переконання автора книжки, були родові традиції, родова пам'ять та відповідальність, які виступали «важливим фактором, що дозволяв їм вижити за будь-яких умов і зберегти національну та родову ідентичність» (с. 121).

Окремий розділ у монографії присвячений долі хіоських родів, які належали до фінансової аристократії Півдня України, зокрема Маврогордато (гілки Лакана, Вітелла, Нікола, Скарлаті), Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі, Аверіно. Із дрібних, розрізнених фактів перед читацькою аудиторією постають рельєфні та полісюжетні портрети колись впливових осіб.

Не менш важливим і цікавим у монографії є намагання відстежити глибинні процеси, які відбувалися в середовищі цієї замкненої кровноспорідненої етносоціальної спільноти з огляду на економічні та соціальні зміни в Російській імперії, світові політичні та економічні катаклізми. Особлива увага звертається на стратегії та механізми, які застосовували греки-хіосці для соціальної адаптації, виживання та досягнення успіху. Серед таких першорядні позиції належали службі, меценатству, благодійництву, змінам матримоніальної політики тощо. На цьому тлі автор висуває та обґрунтовує одну з ключових тез про те, що греки-хіосці, залишаючись переважно космополітами, понад усе намагалися зберігати свою національну ідентичність, не стільки грецьку, скільки хіоську (с. 8).

Книга цінна також генеалогічними таблицями. Тут уміщено шістнадцять родовідних таблиць, які автор уклав на підставі виявлених під час дослідження матеріалів. Вони значно полегшують сприйняття розгалуженої біографічної інформації, маркуючи заплутану мережу династичних, матримоніальних зв'язків упродовж століть.

Важливим елементом книги є візуалізація (на жаль, лише в чорно-білому варіанті) етнонаціональної спільноти, представлена розмаїттям віднайдених автором рідкісних матеріалів — репродукціями портретів, копіями фотографій членів хіоських родів, зображеннями їхніх гербів, родинних будинків, маєтків, що вражають своїми розмірами та архітектурою, численних об'єктів розгалуженої філантропської діяльності — «місць пам'яті», що збереглися до нашого часу, нагадуючи про колись могутні та впливові грецькі родини, зовнішність, смаки, уподобання, прагматичність і щедрість їхніх представників.

Проте варто зазначити, що окремі питання, порушені в монографії, потребують більш уважного та прискіпливого вивчення та обґрунтування. Наприклад, розглядаючи спектр теоретичних проблем, автор не конкретизує об'єкт дослідження просопографії — певні суспільні групи (родові, професійні, релігійні, етнічні тощо), окрема особа чи одні й другі водночас? Питання так і залишається відкритим, але від того ще більш актуальним, оскільки в українській історіографії про нього все ще немає чіткого уявлення. Ба більше, інтерпретації вітчизняних істориків здебільшого відрізняються від тих, які пропонує зарубіжна гуманітаристика. Тому не виключено, що це спірне пи-

тання незабаром знову неодмінно постане в полі зору вітчизняних науковців.

Як уже зазначалося, у монографії увага зосереджена переважно на семи хіоських родах. Попри те, що їхня доля є цілком типовою для цієї етносоціальної спільноти, ними не обмежується присутність греків-хіосців в Україні. На українських теренах мешкали також й інші роди, зокрема Ксіда, Зігомала, Власто, доля яких становить не менший науковий інтерес і заслуговує на подальше вивчення.

Титанічна робота з виявлення та опрацювання архівних джерел, здійснена В. В. Томазовим, однак, не означає, що потенціал для подальшого дослідження вичерпано. Зокрема, більшої уваги потребують документи фондів Державного архіву Миколаївської області, які зберігають сліди життя й діяльності греків-хіосців у регіоні.

Книжка, ретельна підготовка якої забрала кілька років, не залишає читача байдужим. Монографія вражає кількістю представленої інформації, що розкриває запутані біографії греків-хіосців, історію розгалужених родів, їх складну генеалогію, «реанімує» численні місця пам'яті, реконструює колективну біографію спільноти в цілому. Отже, маємо фундаментальне дослідження як результат копіткої та плідної роботи вченого, гаслом якого міг би бути напис «Терпіння та наполегливість», що колись прикрашав герб знаменитого роду Маврокордато.

Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>
buriak@nbuv.gov.ua

Larysa BURIK,
D.Sc. (History), Professor,
Leading Research Associate,
Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine)

Рукопис одержано 12.08.2021 р.